

VÅRA DRÖMMARS STAD



TIMBRO STAD

Under 2024 har Timbro *staden* som tema. Syftet är att visa och beskriva ett marknadsliberalt urbant mandat. Vi kommer bland annat ge ut en rapportserie. Det här är den sjätte rapporten.

Timbro är Nordens främsta marknadsliberala tankesmedja. Sedan starten 1978 är uppdraget att långsiktigt bilda opinion för marknadsekonomi, fri företagsamhet, individuell frihet och ett öppet samhälle.

SAMMANFATTNING

Regleringar kan vara bra. Bra regleringar säkerställer bättre marknadsutfall. Dessvärre gäller det väldigt få regleringar. I de flesta fall innebär regleringar i stället att sådant vi vill ha, som gör livet roligare, inte finns. Den här idéskriften beskriver hur mycket bättre Stockholm, och andra svenska städer, skulle kunna bli om vi på Timbro fick bestämma över vilka regleringar som ska få finnas.

© Timbro

JUNI 2024

www.timbro.se

info@timbro.se

Sättning: Erik Johnsson

Omslag: Erik Johnsson

FÖRORD

Stockholm är en bländande vacker stad med sitt vatten och sina öar. Staden är i dag Sveriges ekonomiska och politiska centrum. Men under större delen av de snart 800 år som passerat sedan Stockholm grundades var det en obetydlig liten by som i princip endast utgjordes av Gamla stan, eller staden mellan broarna. Men kring 1850, när Sverige industrialiserades, började Stockholm bli en stad på riktigt. På bara 100 år, mellan 1850 och 1950, ökade befolkningen åtta gånger, från 100 000 till 800 000. Människor kunde flytta till staden, bostäder byggdes, verksamheter startades upp

Det är i slutet av den här gigantiska befolkningsmässiga och ekonomiska explosionen som Monica Zetterlund sjunger om att "det är natt, och på avstånd hörs skratt" och "sakta hitåt rör en man i en båt", en kärleksförklaring till vår huvudstad. Men hade hon sjungit likadant i dag?

Från mitten av 1900-talet har olika regleringar införts och avläst varandra. Intentionerna har med all säkerhet varit goda, men resultatet är katastrofalt för att skapa en levande stad. Från att hyresregleringen infördes 1942 minskade befolkningen med över 150 000 personer. Det kommunala planmonopolet som infördes

1947 gjorde att politiker kunde styra bebyggelsen, vilket givit oss gråa och trista betongförorter, och en NIMBY-rörelse som hindrar både nyproduktion och levande verksamheter i stadens centrala delar. Bostäderna blir allt dyrare, men att bygga mindre är inte tillåtet. Resultatet är bland annat en dåligt fungerande integration och en segregation som hindrar människor från att förverkliga sig själva.

Den privata bilismens framväxt gav oss genomskärande motorleder och ger än i dag ett tråkigt stadsrum när politiker inte vågar reformera parkeringssubventioner åt innerstadsborna. Nordens Venedig har blivit ett oförtjänt epitet. Stockholm nyttjar inte sitt vatten, båtplatser är omöjliga att komma över och båten Monica Zetterlund sjunger om har blivit ett hypotetisk historiskt exempel.

Trögrörliga regelverk tillåter inte att staden anpassas efter ett modernt samhälle. Alkoholpolitiken förhindrar ölcaféer och vinbarer såtillvida de inte också serverar mat. Hemleveranser med drönare förhindras av att lagstiftningen inte anpassas efter den nya tekniken. Nöjeslivet, med nattklubbar och casinon, förhindras av olika typer av regleringar.

Varje reglering kan var för sig tyckas oproblematiske. Men tillsammans kväver de Stockholm.

Men det behöver inte vara så. Med färre regleringar skulle Stockholm kunna blomstra. Vi skulle kunna få ett levande näringsliv, med alla möjliga tänkbara verksamheter. Vi måste bara tillåta människor att försöka efter bästa förmåga, utan att lägga krångliga hinder i deras väg. Det skulle skapa jobb och möjligheter.

Stockholm skulle bli, som Pugh Rogefeldt sjunger, en stad i världen, världens stad.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

SOMALITOWNS OCH CHINATOWNS	8
GÄRDET KAN BLI MANHATTAN	14
FÄRRE BYGGREGLER FÖR FLER LÄGENHETER	20
SÄLJ BÅTPLATSER OCH BYGG BRYGGOR ÖVERALLT	26
AUKTIONERA UT GATORNA	32
FLER PLATSER ATT DANSAS PÅ.....	38
ÖLVAGNAR OCH VINBODAR – JA TACK	46
FOODORADRÖNARE ÖVER HELA STOCKHOLM	52
ALLT PÅ RÖTT	58

SOMALITOWNS OCH CHINATOWNS

JOHANNA GRÖNBÄCK



Hon strosar. Solen skiner och hon har en ledig dag. I kvarteret doftar det svagt av peppar från kryddhandlaren på hörnet och några meter upp mellan butikerna hänger röda rislampor. Det är tidig förmiddag och handlarna står och pratar med varandra innan kommersen för dagen drar igång. Hon förstår inte språket de pratar sinsemellan, men får den service hon behöver när hon frågar kryddhandlaren om priset på hans nyimporterade peppar. Den kommer från hans farbror, eller kanske från hans kusin, hon vet inte säkert.

Hon behöver inte gå särskilt långt för att känna dofterna ändras, se människors stil skifta och höra språk blandas. Hennes stad är den täta och den välkomnande. Här finns butiksgator där några är mer kinesiska, andra grekiska och några somaliska. Det är kulturer som syns och delas i det offentliga. Det är hemtrevnad med bokstavliga stråk och bildliga vägar in, genom och ut.

I Sverige finns inga egentliga Chinatowns. Det finns inte så många kineser heller för den delen, men om man låter begreppet "Chinatowns" svara för den sortens etniska enklaver som finns på många andra platser i världen, finns inte heller det.

Som fenomen är det inte särskilt visionärt. Chinatowns och Little Italys finns i flera länder, liksom exempelvis motsvarande tyska och danska enklaver. Den som besöker dessa områden betraktar dem ofta som charmiga platser där landsmän delar närhet och nätverk, och låter det synas. Ofta är samhällena, dessa städer i städer, företagsamma. Det finns en livfull kommers med butiker och restauranger som uppskattas av såväl besökare som boende. Och effekterna av etniska enklaver stannar sällan där. I New Yorks Chinatown är inkomsterna och utbildningsnivåerna högre än i resten av staden, brottsligheten lägre och skolorna når goda resultat. I den gamla svenskygden i Minneapolis, Minne-

sota, finns nu Little Somalia (ibland Little Mogadishu) som är en enklav av företagande och flit.¹

Enklavernas effekter är ofta generella och förklaringarna rimliga: Att bo med landsmän ger hemkänsla och trygghet, och följer gör nätverk, kunskaper och arbetstillfällen.² Särskilt lågkvalificerade invandrare tycks gynnas av att bo i etniska enklaver, eftersom det här uppstår arbetsmarknader där också de som är mindre etablerade och sämre på landets språk kan hitta jobb.³ Sannolikheten för att få ett första jobb är högre om fler i ens invandrargrupp är sysselsatta.⁴ Ser man till svenska skolresultat finns studier som visar att en hög andel utlandsfödda i ett bostadsområde tenderar försämrade betygen, medan fler landsmän förbättrar dem.⁵

De etniska enklaverna i världens pulserande städer är segregerade stadsdelar. Men de är integrerade i städernas offentliga rum. Det är städer där fler kulturer får ta plats.

- 1 Carlson, B. (2010). In the Service of Community: Somali Media in the Twin Cities. *American Studies in Scandinavia*, 42(2), 3-19. <https://portal.research.lu.se/files/3553105/4756207.pdf>
- 2 Nordström Skans, O. och O. Åslund. (2010). Etnisk segregation i storstäderna - bostadsområden, arbetsplatser, skolor och familjebildning 1985-2006. IFAU Rapport 2010:4. & Andersson, M., Larsson, J P, Öner, Ö (2024). Goda grannar - en ESO-rapport om grannskapets betydelse för integration. 2024:3.
- 3 Edin, PA., P. Fredriksson, och O. Åslund. (2003). Ethnic Enclaves and the Economic Success of Immigrants: Evidence from a Natural Experiment. *The Quarterly Journal of Economics* 118:329-357.
- 4 Klaesson, J., Öner, Ö., Pennerstorfer, D. (2019). Getting the first job: Size and quality of ethnic enclaves for refugee labor market entry, Working Paper, No. 1907, Johannes Kepler University of Linz, Department of Economics, Linz <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/207120/1/1662584350.pdf>
- 5 Edin, P-A, Fredriksson, P, Grönkvist, H, Åslund, O. (2009). Bostadssegregationens effekter på flyktingbarns skolresultat. IFAU. <https://www.ifau.se/globalassets/pdf/se/2009/r09-18.pdf>

I en mångkulturell och levnadsglad stad borde de etniska enklaverna vara givna inslag. Dels för att det är trivsamt, dels för att det efterfrågas, dels för att det tenderar ha positiva effekter.

I Sverige finns företeelsen bara i liten utsträckning och över kortare tidsrymder. Några platser blir under perioder lite mer bosniska, andra lite mer somaliska och ytterligare några lite mer svenska. Det är inte mycket att moralisera kring (det har man emellertid gjort i såväl politik som lag). Som enklaver kan de dock inte mäta sig med de som finns i andra länder. I Sverige talar man knappt ens om lokala gemenskaper, känslan och innebörden som förmedlas när man säger motsvarande "the Armenian community in Glendale" uteblir ofta i en svensk översättning.

Här finns några steg kvar innan pluralismen märks också i stadsbild och inställning.

Det är svårt att svara på varför något inte finns, men några förklaringar till den svenska avsaknaden kan skymtas när man jämför med andra länder. Dessa förklaringar hittas i alltifrån arbetsmarknadens regler till kommunal stadsplanering och tillstånds-

givning samt en politisk kamp som stundtals riktat in sig mot segregation som sådan.

Arbetsmarknadens hinder är välkända. Kollektivavtalen ger låg inkomstspridning och höga ingångslöner, medan ytterligare andra regler innebär extrakostnader för att anställa, vilket drabbar den med mindre erfarenhet och humankapital. För företagandet går att se att utrikes födda företagare i Sverige möter andra problem i sitt företagande och arbete än vad inrikes födda företagare gör.⁶ Dessutom handlar det ofta om serveringar och andra företagstyper som står inför tillståndsprocesser som kan vara krångliga, ineffektiva eller rentav onödigt hårda där vissa företagsidéer nekas.

Andra förklaringar finns i stadens utformning. I Sverige har stadens stadsdelar, främst ytterområden, gjorts små och byggts för att optimeras var för sig. Det har gjort dem slutna och försämrat förutsättningarna för att olikheter i stadens olika lokala marknader ska uppstå. Stadsdelarna är enskilda öar som man rör sig förbi och inte igenom.

Det blir en likriktad stad där dess delar varken är tillgängliga eller intressanta att strosa förbi, och en helhet där

6 Hammarstedt, M, Miao, C (2019). Företagande bland utrikes födda – ett bidrag till integrationen? Ekonomisk debatt 2019:47. <https://www.ifn.se/media/1vpndjhe/särtryck2019-2.pdf>

stadens offentliga rum är segregerat på ett sätt som gör att vi tappar bort möjligheten till samband och möten mellan grannskap.

Etniska enklaver är varken utopier eller dystopier, de är områden som forskning visar att det sammantaget finns vagt positiva effekter av. De är inte det goda livet, men de tycks kunna vara vägar som över tid kan ta en mot det goda livet. Den risk som kan följa med områdena, finns inte i att landsmän bor på samma plats, utan i om de blir slutna system. Men svensk diskussion och politik har stundtals riktat in sig emot själva idén att människor bor segregerat, med åtgärder som kallats för sådant som ”insatser till invandrarstäta områden”.⁷ Det är en form av satsningar som ofta är otillräckliga och ibland oönskade med inlåsnings effekter som konsekvens. Det är svårt, och även ganska omoraliskt, att från centralt håll försöka styra var människor bör bo, det tycks inte heller förbättra integration eller minska fattigdom.

Etniska enklaver är beståndsdelar i pluralistiska städer där människor

välkomnas att sätta sin prägel på den lokala ekonomin. Och där det går att strosa mellan olika kulturer, från den ena doften till den andra.

Därför bör följande reformer genomföras:

- **Möjliggör för ökad lönespridning.** Bejaka företags rätt att stå utanför kollektivavtalsmodellen genom ändrade konfliktregler. Detta kan göras tillsammans med åtgärder som minskar de negativa effekterna av ökad lönespridning.
- **Förenkla tillståndprocesser.** Tillåt fler verksamheter att konkurrera lokalt, utan att från förvaltningshåll göra bedömningar om det stör redan etablerade verksamheter.
- **Möjliggör för Chinatowns.** Tillåt framväxten av etniskt präglade stadsdelar och undvik lokala projekt som syftar till att minska boendesegregationen.

7 Andersson, R. (2003). Settlement dispersal of immigrants and refugees in Europe: Policy and outcomes. Riim Working paper, No. 03-08.; Urban, s. (2005). Att ordna staden: den nya storstadspolitiken växer fram. Lund: Arkiv.

GÄRDET KAN BLI MANHATTAN

FREDRIK KOPSCH





Jag kikar ut från min lägenhet på våning 22 i ett av Gärdets högsta hus. Jag tänker på vad mamma brukade berätta för mig om Gärdet. Så som det såg ut förr, innan människor fick flytta in. Hon gick där på väg till jobbet varje dag. Från den lilla hyresrätten på De Geersgatan till jobbet på ICA Gärdet på Rökubbsgatan.

Gärdet var en illa använd gräsöken. I ena hörnet fanns en återvinningsplats för plast och gamla dagstidningar. Ibland kunde man på sin höjd se en Östermalmsbo rasta hunden. På en plats där bostadspriserna var som högst i landet, och där den då rådande hyresregleringen gjorde det omöjligt för någon att få tag en hyresrätt med mindre än väldigt goda kontakter eller en halv livstid i bostadskö.

Det är svårt att relatera till i dag. Som att föreställa sig att lägenheten där mormor växte upp på Bondegatan, en liten etta som delades av en familj på fyra, saknade både rinnande vatten, centralvärme och egen toalett.

I dag är Gärdet en helt annan plats. Här står åtta av Sveriges tio högsta byggnader. 50 000 personer bor i området. Lika många till jobbar på kontoren som byggts upp, på restaurangerna och i butikerna. Till skillnad från andra stadsdelar i Stockholm, den äldre bebyggelse cementerats, är Gärdet fullt av liv.

Det påminner om New York, men jag är i Stockholm.

Varje förändring av våra städer möter alltid stort motstånd. Om någon byggnad ska rivas bildas grupper av bakåsträvare som inte vill se någon förändring. Det planerade Nobelmuseet mötte motstånd. Att bygga på höjden kommer inte på fråga. Det kan skada stadens silhuett. Man kan fantisera om hur Stockholm hade sett ut om bakåsträvarna för 100 år sedan också hade fått sin vilja igenom. Östermalm och Kungsholmen hade varit jordbruksmark, Norrmalm hade fortsatt varit trångt och otillgängligt, som dagens Gamla stan.

En bidragande orsak till den uteblivna förändringen står Rådet till skydd för Stockholms skönhet (hädanefter Skönhetsrådet) för. Skönhetsrådet är en kommunal enhet i Stockholm som svarar till kommunfullmäktige. De uttalar som alla möjliga projekt, och säger oftast att de inte kommer att passa in i stadsbilden. Ta Gärdet som exempel, som vi kommer att räkna på nedan. För några år sedan planerades två hybridgräsplaner på Gärdet. Det skulle göra det möjligt att spela fotboll även när det var mörkt, eftersom planen även innebar belysning. Fotbollsplaner är naturligtvis en oerhört suboptimal användning av så dyrbar mark som Gärdet utgör, även om det skulle

vara bättre användning än dagens ofta tomma gräsmatta. Men Skönhetsrådet sa naturligtvis nej, med följande motivering:

Gärdets sportfält ingår i Nationalstadsparken och i denna del är det de fria, öppna ytorna som utmärker området och som ger en särskild karaktär och överblickbarhet. I förslaget planeras två fotbollsanläggningar med åtta meter höga inhägnader och uppemot 16 meter höga belysningsmaster. Dessa höga installationer kommer att inkräkta på landskapsrummet och utgöra ett mycket störande visuellt element i Nationalstadsparken. Detta finner rådet oacceptabelt. Rådet kan däremot acceptera fotbollsplaner med naturgräs utan omkringliggande installationer.⁸

Det tycks som att människor har svårt för förändring, särskilt när det kommer till den byggda miljö som omger oss. Det är en inställning som inte går ihop med behovet av att städer måste förnyas för att möta framtiden. Stockholms befolkning har mer än fördubblats sedan innerstaden som den ser ut i dag bebyggdes. Samtidigt har vi blivit många gånger rikare. Fler människor,

som tjänar betydligt mer pengar, ställer krav på att den byggda miljön också får förändras. I dag efterfrågar vi mer bostadsyta per person än vi gjorde när Stockholms innerstad byggdes, samtidigt tillkommer ingen bostadsyta i någon nämnvärd utsträckning.

Gärdet är en lågt hängande frukt för att säkerställa att vi får fler bostäder. För att få en bild av vilka värden vi går miste om när ny bebyggelse förbjuds på en stor och central yta kan vi göra ett räkneexempel.

I en rapport från Boverket (2015) görs en sådan. Här ges en uppdaterad beräkning.

Vi utgår från Gärdets sportfält, den lilla men centrala del av Gärdet som i dag i princip inte är mycket mer än en gräsmatta av gigantisk proportion som delas av Lindarängsvägen och ligger i anslutning till dagens Östermalm.

Bostadspriserna på Gärdet i Stockholm är i dag kring 100 000 kronor per kvadratmeter. Byggkostnaderna är samtidigt någonstans runt 40 000 kronor per kvadratmeter, mark exkluderad. Det innebär att samhället förlorar mellanskillnaden av vad människor skulle vilja betala för bostadsyta om den fanns, och kostnaden att tillgodose den här bostadsytan. Att inte bygga bostäder på en attraktiv plats som Gärdet kostar alltså samhället 60 000 kronor per kvadratmeter. Gör

en mindre lägenhet, två rum och kök och 50 kvadratmeter blir kostnaden tre miljoner kronor. Och det skulle kunna byggas väldigt många sådana lägenheter på Gärdet.

Den totala ytan av det i dag dåligt använda området som i princip endast utgörs av gräsmatta, en liten del av Gärdet ska sägas, är närmare 750 000 kvadratmeter stor. Allt kan inte bebyggas, det kommer även att krävas nya vägar som naturligtvis upptar en del yta. Låt oss säga att vi bebygger det mesta, och lämnar en tredjedel av marken till vägar, lekplatser och kanske något torg. Det innebär att vi kan bygga på 500 000 kvadratmeter. Vi behöver också bestämma oss för en exploateringsgrad.

Boverket räknade med en exploateringsgrad på 2,5. Det innebär att en kvadratmeter bebyggd mark blir 2,5 kvadratmeter bruttoarea (BTA). Det ger ungefär, med förhållandet boarea (BOA) och BTA en exploateringsgrad för bostadsyta om 1,875 BOA per bebyggd markenhet. Även om en exploateringsgrad på 2,5 är relativt högt, motsvarande exempelvis den nyproduktion som de senaste åren byggts på Kungsholmen, är det rimligt att på ett så pass centralt läge som Gärdet pressa in något mer yta. Här räknar vi i stället på en hårdare exploateringsgrad på 3,5 BTA, det ger högre

hus, som sig bör där markpriserna är mycket höga. Investering i vägar kommer också att kosta, vi räknar på 5 000 kronor per BTA, vilket måste dras av i kalkylen.

En exploateringsgrad av den här föreslagna storleken skulle ge strax över 26 000 nya bostäder på Gärdet, under antagande att bostäderna är i genomsnitt 50 kvadratmeter stora. Ungefär 50 000 fler personer hade kunnat flytta in i centrala Stockholm.

För några år sedan var markpriserna i Hagastaden, ett närliggande men mindre centralt område 40 000 kronor per BTA.⁹ Det ger ett markpris på 53 000 kronor per BOA (återigen relationen $BOA/BTA=0,75$). Markpriset motsvarar ganska väl skillnaden mellan dagens bostadspriser och byggkostnader. Den som äger marken, vilket i fallet Gärdet är den svenska staten, går alltså miste om en hel del pengar.

Vi har nu beskrivit alla variabler för att kunna beräkna den totala kostnaden av att behålla Gärdet som en illa använd gräsplätt i centrala Stockholm. Det kan göras enligt följande formel:

Sammantaget får vi en kostnad av nuvarande användning av Gärdet, om den jämförs med det förslag om hög exploatering med många bostäder i

relativt höga hus som ligger på 61,25 miljarder kronor.

Vi behöver en levande stad. Gärdet måste bebyggas, och äldre byggnader måste få ersättas med moderna i takt med att Stockholm tar sig in i framtiden.

Därför bör följande reformer genomföras:

- **Skönhetsrådet avskaffas.** Vi behöver inte en kvasimyndighet som har satt som enda existensberättigande att säga nej till all typ av förändring.
- **Låt den som äger mark bestämma vad som ska stå på den.** Den som äger en fastighet med ett äldre hyreshus bör tillåtas att själv avgöra om huset ska stå kvar, eller om det ska rivas och ersättas med annan bebyggelse.
- **Tillåt bebyggelse på Gärdet.** Gärdet är i dag nationalstadspark. Det beslutet bör rivas upp, åtminstone för den del som här föreslås för byggnation.
- **Slopa dagens höjdbegränsningar på byggnader.** Låt markvärde och byggteknik bestämma hur högt det kan byggas.

⁹ <https://www.svd.se/a/dgPb0/marken-blir-till-guld-har-ar-priserna-rekordhoga>

FÄRRE BYGGREGLER FÖR FLER LÄGENHETER

JOAKIM ROMAN



Emmas storasyster brukade alltid snacka om hur svårt det var att flytta till Stockholm. Hon fick flytta runt i andrahandslägenheter och rivningskontrakt innan hon hade råd att köpa. Emma misstänker att hon överdriver, den tidigare generationen vill alltid visa att de har haft det tuffare än de yngre. För mig var det i alla fall inga problem, tänker hon när hon ställer ned flyttlådan med en duns framför soffan. Hennes lilla 1:a ligger i ett ganska nybyggt hus som innehåller alla möjliga sorters boenden. På bottenplan har barnfamiljerna varsin 3:a där uteplatserna ligger i anslutning till parken. Andra våningen är ett kollektiv med mindre rum, ett stort kök och sällskapsrum i mitten. Tredje våningen, där hon bor, består av mindre lägenheter utan kök och utsikt mot Vasaparken. In mot mitten av huset, där det inte finns fönster, finns det extremt billiga övernattningslägenheter. Pappa funderar på att skaffa en sån, han är ändå i stan nån gång i veckan och skulle gärna slippa de dyra hotellen.

Mamma undrade hur hon ska klara sig utan kök. Men Emma hatar att laga mat och vill ändå mest jobba eller vara ute med kompisarna. När hon är hemma vill hon inte att spis och diskbänk ska ta upp halva lägenheten. Så där fick man inte bygga förr, säger mamma. Vilken tur då, säger Emma. Hyresgästerna i lägenheten ovanför håller också på att flytta in. Fjärde våningen består bara av två lägenheter med helt öppen planlösning. Ljuset och yterna breder ut sig. Där kanske man vill bo sen, när man har råd, tänker hon. Eller så tar jag över gården där hemma och skaffar en sån övernattningslägenhet som finns i vindsvåningen.

Under 1940-talet och under de följande årtiondena lades bostads- och stadsbyggnadspolitiken i Sverige och i Stockholm om på ett radikalt och mycket olyckligt vis. En hyresreglering infördes som frös huvudstadens utveckling i decennier och som gradvis ledde till en utarmning av innerstaden. Samtidigt omvandlades staden av en rivningsvåg som rev ner de fundament som i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet hade gjort Stockholm till en stad i europeisk klass. Hundratala gamla sten- och trähus revs och ersattes med brutalistiska komplex. Stadsbyggnadsmässigt växte staden inte längre organiskt och på marknadsmässiga grunder utan genom centralplanering och subventionerat byggande. Nya förorter med miljonprogramsbostäder, funktionalistisk arkitektur och trafikseparering spred ut staden på längden, introducerade massbilismen och satte i makten i händerna på byråkrater och stadsplanerare i stället för hos hyresgäster, bostads- och fastighetsägare och byggföretag. Det är ingen slump att samtliga områden som betraktas som utsatta av polisen är byggda under planmonopolet och miljonprogrammet.

Den centralplanerade stadsbyggnadsideologin står på tre ben: hyresreglering, kommunalt planmonopol och detaljstyrande byggregler. Genom

dess tre institutioner har politiker tagit makten över byggandets ekonomi, utformning och placering. Timbro har sedan tidigare ägnat stor uppmärksamhet åt hyresregleringen skadliga effekter. Nu vill vi även lyfta fram planmonopolets och byggreglernas negativa påverkan.

Både planmonopolet och byggreglerna är regleringar införda med goda avsikter. Planeringens syfte är att väga mellan olika samhällsintressen och byggreglernas att säkerställa en god standard och säkerhet för bostäder. I båda fallen är dock de oavsiktliga konsekvenserna mycket allvarliga. Planmonopolet leder till en ständig brist på byggbar mark och till att nya exploateringar sker på politikens villkor snarare än som ett resultat av marknadens efterfrågan. Det skapar en stor byråkrati kring byggandet, rättslöshet för privata markägare och leder till att stadsplanerarens ideal för städerna styr utvecklingen, snarare än invånarnas.

Byggregler som var till för att skapa god standard har blivit extremt detaljerade och styrande för byggandet på ett nästan dråpligt vis, med krav på allt från garderober i hallutrymmen till vaskplacering i relation till spisen. Inga av de bostäder som allmänt betraktas som de mest attraktiva på marknaden hade fått byggas med dagens byggregler. Inte minst leder de många

regleringarna till massiva ineffektiviteter i husens utformning. Genom att tillåta mer variation i utformning och tillgänglighetsanpassning skulle betydligt fler bostäder, stora och små, rymmas i varje nybyggt hus och skapa bättre ekonomi i byggandet.

Byggandet behöver befrias både på övergripande planeringsnivå och från detaljstyrningen. Vi borde, precis som när sekelskiftesbostäderna och stenstäderna byggdes i början av 1900-talet, lita på att marknaden kan utforma de bostäder som folk vill ha, och de kvarter som människor vill bo i.

Därför bör följande reformer genomföras:

- **Avskaffa dagens plan- och bygglag.** Inför en ny lag som möjliggör verklig äganderätt och stadsbyggande
- **Avskaffa kommunernas planmonopol.** Omforma utgångspunkten

för stadsplanering till de principer som gällde för Lindhagenplanen från 1860-talet och fram till 1920-talet

- **Reducera antalet byggregler.** Avskaffa krav på kök eller kokvrå för vissa mindre lägenheter och avskaffa krav på ljusinsläpp för vissa lägenheter i ett nybyggt hus för att möjliggöra billiga övernattningslägenheter. Möjliggör också avvikelser från byggregler vid konverteringar, till exempel från kontor eller industri till bostäder.
- **Minska krav på tillgänglighetsanpassning.** Alla bostäder behöver inte tillgänglighetsanpassas och kraven kan avskaffas helt för mindre lägenheter, till exempel student- eller övernattningslägenheter.

A scenic view of a city harbor, likely Stockholm, Sweden. The foreground is filled with dark, rippling water. In the middle ground, a large white ferry boat with a red stripe is docked. Behind it, a row of historic European-style buildings with dark roofs and light-colored facades lines the waterfront. A prominent church spire with a green patina is visible on the left. The sky is overcast with grey clouds. The text "SÄLJ BÅTPLATSER OCH BYGG BRYGGOR ÖVERALLT" is overlaid in large, white, bold, sans-serif capital letters across the middle of the image.

SÄLJ BÅTPLATSER OCH BYGG BRYGGOR ÖVERALLT

PM NILSSON



Hon går ned till Skeppsbron på kvällen för att kolla att båten ligger bra inför natten och att allt är packat. I natt kommer västvinden och tidigt i morgon bitti ska de segla ut i ytterskärgården. När hon går ombord niger segelbåten lätt och förtöjningen knarar bekant. Hon går längs relingen, låser upp luckan och går ner i kajutan. Hon brukar gå hit ofta efter jobbet för att få lugn och hon tycker om att ligga i kojen och lyssna till staden ovanför. Nu hörs några spridda bilar och folk som pratar och går utmed kajen. På en båt några bryggor bort har en granne middag. På andra sidan några bryggor bort står två barn och metar. Ytterligare några bryggor bort mot Slussen till har en granne sjösatt en bastuflotte.

Hon och hennes besättning ska vara ute en månad. Under tiden hyr hon ut båtplatsen till nattgäster och sköter allting via en app. Tjänsten har blivit mycket populär efter avregleringen av Stockholms kajer och hon finansierar nästan hela semestern med hjälp av den. Tjänsten finansierar också nattvakt under sommarmånaderna, vilket har civiliserat hela kajmiljön. Segelbåtar från alla Östersjöstäder kommer hit men särskilt båtarna från Kiel i Tyskland lägger sig gärna här, i Gamla stan. Hon tar upp sin telefon och digitala sjökort och räknar timmar. Om vinden håller i sig sover hon på Möja i morgon. Sen kommer öppna havet.

Lantmäteriet har en intressant tjänst som heter Min karta. Med den kan man identifiera gränserna för sin egen tomt men också se egendomskartan över hela Sverige. Zooma in valfritt kvarter i vilken stad som helst och man ser hur ägandet är fördelat. Ett tydligt mönster är att den äldre stadsbebyggelsen har små tomter. I de medeltida stadskärnorna i Gamla stan i Stockholm, i Visby och i Lund skiftar ägandet efter tio meter. Bebyggelsen som kommer seklerna därefter har något större tomter men de är fortfarande små, mellan 15 och 20 meter breda. Effekten blir en varierad gata som är trevlig att gå och vara på. Ögat följer en fasad som plötsligt byts mot något helt annat, kanske en annan färg, en annan stil på fönster och dörrar, en egen lutning på taket.

Alla lyckliga och populära städer har den här typen av finfördelat ägande. Privat och spridd äganderätt och frihet att forma sin egendom ger levande städer. Varje gång man kommer till en gata eller en stad som domineras av stora fastighetsägare, kommunala eller privata, blir gatan annorlunda och mycket tråkigare eftersom fasaden ofta är en och samma så långt ögat kan nå. Skräcken är förstås Karl Marx allé i gamla Östberlin vars likformiga fasader dödar hela gatan.

Utmed Sveriges strandlinjer ser man samma mönster. Då och då slår sig små äganderätter, kanske bara några meter breda, ner mot sjön eller havet. Här ligger bryggorna till fastigheter längre upp på land. De traditionella kustnära fiskesamhällena har samma ägandemönster. Små, små ägandelotter radar upp sig utmed strandlinjen i samhällen som Smögen, Grundsund och Fiskebäckskil. Där finns också bryggor kopplade till hus längre upp men har ofta kompletterats med sjöbodrar för båt- och fiskeredskap.

De miljöerna är omåttligt populära och har i dag höga fastighetsvärden. Alla älskar bryggor. Människor vill vara på dem, fiskarna vill vara under dem och blåstången vill växa på dem. Bryggor skapar miljöer för liv.

Utmed Stockholms strandlinjer finns ingen privat äganderätt. Kommunen äger allt. Följden är inte lika stentrist som Karl Marx allé men nästan. Enstaka bobåtar får hyra plats utmed Riddarfjärden för att muntra upp i ödsligheten men ingen kan säga att Stockholm är ett levande kustsamhälle och orsaken är brist på privat ägande. Den historiska orsaken är att man reserverade kajerna för handel och transport, men den funktionen är i stort sett borta i dag. Kvar är en konstig och framförallt tråkig idé om att strandlinjen ska vara orörd.

Låt oss säga att man längs Norr- och Söder Mälarstrand, utmed Skeppsbron, Blasieholmen, Skeppsholmen, Strandvägen, vidare ut i Djurgårdsbrunnsviken och såklart längre in längs Mälaren skulle ombilda större delen av den kommunala marken till små, fem meter breda, privata bryggerätter och sälja till folk som vill köpa. Stockholmarna skulle då få en mängd båtplatser och slippa trängas i köerna till det fåtal båtklubbar som i dag får chansen att sjösätta på våren. Man får en ny fastighetsmarknad med nya värden. Och vi får en mycket roligare och mer livlig strandlinje med bryggor och båtar som man kan promenera utmed. På delar av denna nya bryggebebyggda strandlinje skulle man också kunna bygga sjöbodar, likt koloniträdgårdarnas småstugor, och självklart bastu för alla som är lagda åt det hållet.

Stockholmarna skulle då också kunna återupptäcka sitt unika läge mellan sött och salt. Att ha en lägenhet i stan OCH en båtplats nere vid vattnet ger en fantastisk tillgång till Mälaren och skärgården. Jämfört med gamla fotografier från förra sekelskiftet är båtlivet dött längs Stockholms kajer. Tänk att bo i Gamla stan OCH ha en segelbåt på Skeppsbron. Eller så hyr man ut den på daglig basis till gästande seglare som vill övernatta och äta på restaurang, eller slår ihop sig

med brygggrannar och bygger något längre.

Fördelen för den enskilde är uppenbar. Privat, finfördelat ägande av strandlinjen i stan ger många fler personer möjlighet till båt- och bryggliv. Att bo i Stockholm skulle kunna få en helt ny innebörd.

Fördelen för alla andra är att privat ägande längs strandlinjen gör att ägarna där investerar i bryggor och sjöliv. Allemansrättens utformning gör att allmänheten har tillgång till bryggorna, som ofta utvecklas till promenadstråk. Stockholm är omgiven av vatten. Södermalm, Gamla stan och Kungsholmen är öar, resten av stan är i praktiken halvöar. Det finns tusen och åter tusen meter strand. Att segla är nödvändigt.

Därför bör följande reformer genomföras:

- **Avskaffa dagens strandskydd.** Strandskyddet hindrar att nya bryggor och båtplatser byggs. I stället får vi tråkiga platser vid vattnet, där efterfrågan för liv är betydligt större.
- **Marknadsprissätt kommunala båtplatser.** I dag är det svårt att få tag i en båtplats vid de existerande bryggorna. Köerna är många år långa. Orsaken är att priset är för lågt.

AUKTIONERA UT GATORNA
HANNA STENEGREN OCH SIMON WAKTER



LÄKARMUSEET ODENPLAN



Vänster
körfält

STADEN I SKOGEN

STADEN I SKOGEN

HUR
SAK

Det är en solig söndagseftermiddag i Stockholm. Efter att ha vaknat i ett av de små kapselhotell som inrättats på en sidogata bestämmer du och din vän er för en promenad längs den omvandlade Sveavägen, nu en grönskande oas full av liv mitt i stadens hjärta. Gatorna är fyllda av människor som njuter av dagen, men det som verkligen fångar blicken är hur annorlunda allt ser ut jämfört med förr.

Det som en gång var en fyrfilig väg med parkerade bilar på rad är nu förvandlat till livfulla uteserveringar och prunkande grönytor. Ett mysigt café har expanderat ut på gatan och erbjuder sittplatser omgivna av blomstrande rabatter och små träd som ger skugga. Vid korsningen mellan Sveavägen och Tegnérgatan sitter familjer vid färgglada bord och njuter av kaffe och bakverk medan barn leker i den lekpark som uppstått där det tidigare bara fanns en trist, grå yta täckt i gatsten.

Vid nästa kvarter har parkeringsplatser och tråkiga gräsmattor förvandlats till en urban trädgård, komplett med höga odlingsbäddar fyllda med grönsaker och örter. Stadens invånare och lokala restauranger har fått möjlighet att hyra små odlingslotter. Doften av färska örter sprider sig i luften och bidrar till den avslappnade atmosfären. Längre ner på gatan har en tidigare oanvänd gräsyta förvandlats till en konst- och hantverksmarknad. Folk strosar runt och beundrar handgjorda smycken, keramik och målningar. Det finns även en scen där musiker spelar lugn, akustisk musik som skapar en behaglig bakgrund till sorlet av röster.

Din vän pekar på en nyöppnad yogastudio som har tagit över en gammal parkeringsplats. På kvällarna förvandlas samma yta till en inglasad utebar för ett mikrobryggeri i källaren, där bryggeriet kan sälja sin egen öl utan Systembolagets förkrossande diktatur.

Utanför en av de finare bostadsrättsföreningarna i området har gaturummet genomgått en fantastisk förvandling. Den tidigare raden av parkerade bilar har ersatts av en elegant privat park för de boende. Små gångstigar slingrar sig genom gräsmattor och blomsterbäddar, och i mitten finns en fontän som porlar rofylt. Här och var står bekväma bänkar och sittgrupper där grannar kan samlas för att umgås eller läsa en bok i solen. En del av utrymmet har omvandlats till en gemensam uteplats med grillmöjligheter och bord, perfekt för sommarens middagar under bar himmel.

Du ser också nya företag som tagit över tidigare parkeringsplatser. En sammanslutning av företagare har tagit initiativ till en allé kantad av barer och restauranger. Trendiga food trucks radar upp sig längs en gata och skapar en spontan matmarknad

som drar till sig både turister och lokalbor. Tack vare den nya miljözonen drivs alla food trucks på el. Några kvarter bort har en innovativ samlingsplats för pop-up butiker och utställningar vuxit fram. Här kan småföretagare och kreativa entreprenörer hyra yta under kortare perioder för att testa nya koncept och locka kunder. Här finns också de små kapselhotell som du och din vän övernattat i efter att ha rest till Stockholm för att träffa några bekanta. Snart går höghastighetståget tillbaka hem.

"Kommer du ihåg hur det brukade vara?" frågar din vän. "Hur bilarna alltid blockerade trottoarerna och kvävde staden?"

"Ja," svarar du, "det är verkligen en stor skillnad nu när marknadsprissättningen av gatuytor har införts. Det känns som att staden äntligen utnyttjar sin fulla potential."

Stockholm är en stad med stor utvecklingspotential. Närheten till grönområden och vatten ger goda grundförutsättningar, samtidigt som stora outnyttjade ytor och generellt ineffektiv markanvändning skänker hopp om förbättring.

En rapport från Stockholms Handelskammare¹⁰ pekar på att ytor motsvarande flera gånger ön Djurgårdens storlek i dag är outnyttjade på tak, vid vatten, under broar och mellan hus. Då har rapporten ändå inte räknat in det mest grundläggande – det hopplöst låga utnyttjandet av gaturummet. Enligt Trafikkontoret finns det i dag cirka 125 000 parkeringsplatser på gatumark i Stockholm, varav drygt 35 000 i innerstaden och cirka 90 000 i ytterstaden. Givet att varje parkeringsplats är 12,5 kvadratmeter omfattar dessa parkeringsplatser en yta på totalt 1 562 500 kvadratmeter, eller 156 hektar. Ön Djurgården i Stockholm är ungefär 290 hektar och parkeringsplatserna motsvarar alltså ungefär hälften av detta.

Möjligheten till parkering är en grundförutsättning för att många som är beroende av bil ska få ihop vardagslivet. Samtidigt tar parkeringsplatser upp stora ytor mycket värdefull mark för vad som mer än 90 procent av tiden

är stillastående plåtlådor. Parkeringen är i dag kraftigt subventionerad vilket leder till överutnyttjande. Enligt miljöbarometern ligger ägandet av fordon på 364 fordon per 1 000 invånare i Stockholm. De kraftiga subventionerna av parkering sker på bekostnad av övriga invånare.

Ett första steg mot ett bättre utnyttjande av gaturummet vore en höjning av parkeringsavgifterna i linje med markens marknadsvärde. Men det skulle inte rätta till problemet med det stora antalet parkeringsplatser. En bättre åtgärd för att säkerställa ett bättre nyttjande av gatuytor vore därför att införa marknadsprissättning. Då kan individer och företag köpa och omvandla gatuytor för olika ändamål. Företag skulle då kunna köpa en väg och ta ut en avgift för högt trafikerade sträckor, men det skulle också möjliggöra för fastighetsägare, företag och individer att öka sina fastighetsvärden och intäkter genom mer attraktiva gatuytor.

Genom ekonomiska incitament finns flera goda drivkrafter jämfört med en relativt godtycklig stadsplanering. Entreprenörer tillåts därigenom utveckla områden som i dag bortses från. En marknadsprissättning av gaturummet skulle etablera en grund-

10 Slösade ytor och vaskade platser, Stockholms Handelskammare, 2024.

läggande prisnivå och betalningsvilja för utrymmet i staden. Därefter kommer konkurrens uppstå genom alternativ som takutrymmen. Svenska Handelskammaren uppskattar att outnyttjade, platta takytor uppgår till motsvarande två Djurgården.

De senaste tio åren har biltrafiken i innerstaden minskat med 16 procent samtidigt som cyklingen ökat med 25 procent. Denna utveckling innebär en omfattande effektivisering av hur vi transporterar oss och minskar behovet av parkeringar. Men utvecklingen innebär också att vi måste säkerställa ett effektivt utnyttjande av det tomrum som bilarna lämnar efter sig. För att uppnå detta och dessutom påskynda utvecklingen och bygga en mer attraktiv stad bör en marknadsmässig prissättning av gaturummet införas.

Detta kan göras stegvis genom begränsade försök på vissa gator och begränsat till endast marknadsprissättning av parkeringsplatser i ett första skede, för att därefter expanderas till en större del av gaturummet. Att bygga attraktiva städer är inte bara en teknisk och ekonomisk utmaning, utan en politisk nödvändighet för att möta framtidens behov. Med rätt incitament kan vi locka privata investerare och privat kapital att bidra till denna hållbara utveckling.

Därför bör följande reformer genomföras:

- **Marknadsanpassa parkeringsavgifter.** För fler gröna ytor och optimerad parkering.
- **Auktionera ut gatuutrymmet och tillåt fri användning.** Marknadskrafter måste aktiveras för att ta vara på stadens potential.



FLER PLATSER ATT DANSA PÅ

LOVISA LANRYD



"Var ska vi gå då?" Min kompis står i köket och blandar den sista drinken. Medan hon skakar shakern halvscriker hon för att överrösta musiken. "Ja men vi kan väl gå till någon av broklubbarna!" halvscriker jag tillbaka. Köket är fyllt av förväntan. Hon tittar på mig med glittrande ögon. "Broklubbarna, alltså? Du menar de stäl-lena under Stockholms broar?" Jag nickar ivrigt. "Precis! Det är som att kliva in i en annan värld. Jag hörde talas om en ny klubb som öppnat just under Tranebergsbron. Folk säger att det är magiskt där."

Vi begav oss ut och glömde i all hast jackorna, men det gjorde ingenting. Kvällen var varm så som den kan vara i juli. Musiken från grannens fest dämpades när vi stegade längs vattnet. Tranebergsbron tornade upp sig framför oss, och vi följde en smal trappa ner mot vattnet.

Dörren till klubben var diskret, men neonljuset ovanför lyste upp våra förväntansfulla ansikten. Basen vibrerade genom marken när vi klev in. Väggarna var täckta av graffiti och konstverk, och människor dansade i fluorescerande kläder. Vi kastade oss ut på dansgolvet. Musiken var hypnotisk, och vi förlorade oss själva i rytmen. Det var som att tiden stod stilla där under bron. Ingen brydde sig om vardagen, bara om nuet.

När morgonen grydde, satt vi på en bänk vid vattnet. Håret var rufsigt, sminket sud-digt, men vi log. "Det här var precis vad vi behövde," sa Elin och lät blicken svepa över vattnet. Karin nickade. "En klubb under Tranebergsbron. Vem hade trott det för några år sedan?" Linda skrattade. "Vi borde göra det här oftare. Lämna vardagen bakom oss och dansa tills solen går upp." Och så blev det. Under Tranebergsbron, på den magiska klubben, skapade vi minnen som skulle följa oss långt efter att musi-ken tystnat och neonljuset slocknat.

Om Timbro fick bestämma skulle vi ha fler nattklubbar och livescener i Stockholm. Fler platser att dansa på så att du inte behöver springa in i gamla ragg på samma ställe (host; på Trädgården). Utvecklingen ser dock inte ut att gå åt det hållet. Tvärtom har många nattklubbar och livescener behövt stänga de senaste tio åren.

Kägelbanan och Bitter Pills i Stockholm är bara några av de klubbar som fått stänga på grund av klagande grannar. När restaurangen Bitter Pills i Stockholm ville anordna livespelningar chockhörde bostadsrättsföreningen som äger fastigheten hyran som svar. Kägelbanan invigdes 1887 och är Södra teaterns största scen, samt en av Stockholms viktigaste medelstora arenor för livemusik. Efter klagomål från fyra grannar på Katarinavägen krävde miljöförvaltningen i Stockholms Stad att Södra teatern skulle ta itu med bullret och hänvisade till bullerreglerna. Detta ledde till att Kägelbanan efter 132 år fick stänga. Tyvärr är det bara två av flera exempel på när en historisk och kulturell institution har offrats för några få individers rätt till tystnad.

Kroglivet är en viktig del av stadslivet, där människor kan umgås, dansa, lyssna på musik och ha kul. Kroglivet bidrar också till städernas ekonomi, turism och attraktivitet. Men kroglivet har blivit allt mer begränsat. Reg-

leringar tvingar krogarna att sänka volymen, stänga tidigare eller helt lägga ner. Som en följd blir städerna tråkigare och mindre levande.

Det finns flera intressen som står emot varandra och man skulle kunna fråga sig vad som kan hända med "det svenska musikundret" när man sakta plockar bort platser som gör det möjligt att spela musik? När kvällar och nätter förvandlar städernas gator till stumma rum, där musik, skratt och samtal inte längre är en naturlig och välkommen ingrediens. Samtidigt som vi verkar vara allt känsligare för ljud och störningar från våra medmänniskor efterfrågar vi i allt större utsträckning trygghetsåtgärder i våra städer: grannsamverkan, nattpatrullerande föräldrar, fältsekreterare, kameror och allt synligare vaktbolag är bara några åtgärder som anses ha en positiv inverkan på vår upplevda trygghet. Men kanske är det också ett torg med folk som umgås, barer med skrattande människor och kompisgäng som går igenom staden på väg hem från klubben.

Ytterligare ett exempel på hur bullerregler drabbat kroglivet är fallet med Debaser i Stockholm. Debaser var en populär musikklubb som hade tre scener i Stockholm: Debaser Medis, Debaser Slussen och Debaser Strand. Klubben var känd för att boka både

svenska och internationella artister inom olika genrer, från indie till metal. Det var också en mötesplats för musikintresserade och en plattform för nya talanger att försöka slå igenom. Debaser Slussen fick stänga 2013, redan innan Slussenarbetet dragit igång. Fler än tiotusen personer skrev under protestlistan om att inte stänga Debaser i förtid. Ombyggnationen av Slussen innebar att klubben ändå hade behövt byta lokal, men staden lyckades inte hitta en passande lokal vilket innebar att Debaser Slussen helt fick läggas ned.

Även Debaser Medis fick stänga 2016 efter att ha förlorat sitt hyreskontrakt. Staden skulle renovera Medborgarhuset och meddelade att Debaser skulle få komma tillbaka till lokalerna när renoveringen var klar. Sedan blev det tyst i några veckor. Kulturborgarrådet Roger Mogert (S) återkom med nya planer – och när planerna till slut lades på kulturnämndens bord framkom det att ingen plats skulle finnas för Debaser i det färdigrenoverade huset. Staden blev då ansvarig för att erbjuda en ny lokal, vilket man inte hade lyckats med efter mer än två år. Som svar stämde Debaser staden på 39 miljoner kronor. Förlikningen, notan för staden, landade på 21,5 miljoner. Stockholms Stads invånare blev alltså inte bara en musikscen fattigare

utan fick även betala för att klubben stängde. Detta är ett exempel på hur en legendarisk musikklubb har förstörts av politiska beslut och allt för stor hänsyn till bullerreglerna.

Det kostar i genomsnitt cirka 4 miljoner kronor att starta en nattklubb i Sverige. Den lägsta möjliga uppstarts-kostnaden är cirka 1 miljon kronor, och om du ska öppna en lyxig nattklubb kan slutpriset ligga på uppemot 7 miljoner kronor. Diverse tillstånd måste finnas på plats innan man kan starta en nattklubb eller musikscen. Några har redan tagits upp i denna rapport. Något som nationellt hade förbättrat möjligheten till mer levande städer hade varit att plocka bort lagrum om serveringstillståndet.

19 § Kommunen beslutar under vilka tider alkoholdrycker och alkoholdrycksliknande preparat får serveras. Vid bestämmande av tiden för servering ska särskilt beaktas vad som sägs i 17 §.

Om inte kommunen beslutar annat, får servering av spritdrycker, vin, starköl eller andra jästa alkoholdrycker eller av alkoholdrycksliknande preparat inte påbörjas tidigare än klockan 11.00 och inte pågå längre än till klockan 01.00.

Serveringsstället ska vara utrymt senast 30 minuter efter serveringstidens utgång.

Lagen om serveringstillstånd är inte bindande. Kommunerna kan själva besluta i frågan. Dock är det många kommunala tjänstemän som oftare än sällan följer riktlinjerna – därför bör de luckras upp. Stockholms stad tillämpar ett 30 sidor långt dokument för riktlinjer för serveringstillstånd.¹¹ I riktlinjerna står det att staden tillämpar provotider när det gäller nyetablering av krogar, ny innehavare eller ett förlängt öppethållande. Provotiden är i snitt två år. Men vill man bedriva nattklubb till kl. 05 tar det i snitt fyra till fem år att få sitt serveringstillstånd. I riktlinjerna står det bland annat att:

Serveringstider efter kl 01.00:

- Om serveringstid efter klockan 01.00 beviljas ska den som huvudregel ges med en provotid om ett år för att säkerställa att verksamheten bedrivs på ett ansvarsfullt sätt.
- Serveringstider efter klockan 01.00 bör inte ges i sådana områden där störningar till närboende redan föreligger och där det på

grund av en hög restaurangtäthet inte går att härleda störningarna till någon enskild restaurang.

- Servering av helflaskor med spritdryck får inte förekomma efter klockan 01.00.
- Personer som arbetar med servering av alkoholdrycker på restaurangen (samtliga som inte enbart tillfälligt engageras oavsett anställningsform) ska ha genomgått STAD-utbildning i ansvarsfull alkoholservering.
- Serveringstillstånd med serveringstid efter klockan 01.00 ska förenas med villkor om att minst två förordnade ordningsvakter tjänstgör, fredag-lördag, från klockan 22.00 till samtliga gäster har lämnat lokalen.

För serveringstider efter kl 03.00:

- Verksamheten ska under de senaste två åren ha bedrivits av juridisk person med i huvudsak samma fysiska personer i ägandet och ledningen.
- Serveringsstället ska vara välskött, allvarliga problem med ordning och nykterhet ska inte ha förekommit. Beslut om fler än en erin-

11 Riktlinjer för serveringstillstånd Socialnämnden 1.1-922/2016

ran (under de senaste två åren) på grund av återkommande problem med serveringen får inte ha fattats för den restaurang som sökanden bedrivit till klockan 03.00. Det samma gäller vid varning, vid enstaka erinran ska ett års karens-tid gälla.

- En restaurang med serveringstid senare än till klockan 03.00 får inte ligga i ett område där det finns risk för störningar för boende. Miljö- och hälsoskydds-nämndens remissvar har en avgörande betydelse för bedömningen.
- Serveringstider efter klockan 03.00 ska förenas med villkor om att minst fyra förordnade ordningsvakter tjänstgör från klockan 24.00 till dess samtliga gäster har lämnat lokalen.

Sverige borde bli lite mer som Berlin. Bullret, musiken och nattlivet tillhör städerna, att pressa tillbaka det skadar företagande, trygghet, kulturliv och i förlängningen allt det som gör staden till en stad.

Därför bör följande reformer genomföras:

- **Ta bort lagen om serveringstider.** Låt öppettider bestämmas av hur länge människor vill ha roligt.
- **Differentiera bullerreglerna.** Att människor ska ges rätt till tysta hemmiljöer, oavsett om de själva väljer att bosätta sig i innerstaden, är inte rimligt. Nuvarande bullerregler riskerar att tömma våra städer på folk, vilket skapar tråkigare och otryggare städer.
- **Reformera riktlinjerna i Stockholms stad.** Riktlinjerna innebär flera kostnader för samhället. Antalet uteserveringar blir färre och de tillåts hålla öppet kortare tid på dygnet, personal anställs utan att det kanske behövs och genomgår onödiga och kostsamma utbildningar. Staden bör bejaka kulturscenerna och nattklubbarna – inte kväva dem.



ÖLVAGNAR OCH VINBODAR - JATACK

ALBIN ZETTERVALL



Du har precis köpt tre öl på kiosken, och bär ut dem till polarna som sitter på träbänkarna utanför. Solen har börjat vända nedåt, trots det är värmen alltjämt närvarande. Den kalla ölen svalkar skönt, och du nickar åt andra bekanta ansikten som också är på väg till kiosken. Den tidigare rätt döda sidogatan har sedan de nya reformerna fått nytt liv, och tobaksbutiken har förvandlats till en naturlig mötesplats.

I pizzerian på andra sidan gatan ser ni en till kompis som precis har ätit upp. Ni reser er från bänken med era flaskor och går över för att hälsa. Ni bestämmer er för att gå till kajpromenaden för att kolla på solnedgången. Väl där finns det en ölvagn om man skulle bli törstig. Plötsligt slår det dig att du bjudit hem den där personen du är intresserad av på middag om en liten stund. Du säger hejdå till vännerna, och på hemvägen springer du in på kiosken igen och funderar för dig själv: "Visst var det Riesling hon gillade?"

En spätkauf, eller ”späti”, är en typ av kiosk som är vanligt förekommande i tidigare Östtyskland. De är oftast familjeägda, och från utsidan ser det ut som vilken liten närlivsbutik eller tobaksbutik som helst, men fyller ett större syfte än vad vi i Sverige är vana vid. Ofta har butikerna öppet dygnet runt, och utöver tobaken är alkoholen den mest sålda varan. Vanligen har de små bänkar och bord både inne och utanför butiken, där man kan sitta och dricka sin öl som man precis köpt. Vid kassan finns det kapsylöppnare att låna för att kunna öppna flaskan.

Spätkauf betyder ”sent köp”, och fick namnet av att de hade öppet längre än vanliga matbutiker i DDR, typiskt sett till klockan 19 eller 20, och fyllde en funktion för de som jobbade senare skift. Efter murens fall utökades öppettiderna, och kioskerna är fortfarande en stor och viktig del av Berlins stadsbild. Spätis är särskilt populära bland studenter och vanliga arbetare. Nanny State Index mäter och jämför olika länders regleringar av bland annat mat och alkohol, och Tyskland anses vara det mest frihetliga landet.

Samma land som för svenskarna är känt för att vara ordningsamt. Sverige bör ta efter Tysklands tillåtande lagar och regler.

Tillåt öl- och vinförsäljning utanför Systembolaget.

Sverige är bland de västländer med allra hårdast alkoholreglering. Till och med i Norge får man köpa mellanöl med en alkoholhalt upp till 4,75 volymprocent i vanliga butiker. Finland är mitt uppe i en liberalisering, där gränsen tidigare höjts från 4,7 till 5,5 procent, och den finländska regeringen utreder just nu att höja den gränsen till 8 procent för jästa drycker.¹² Trots höjningen av alkoholgränsen i Finland sjunker konsumtionen.¹³

De senaste decennierna har vi fler serveringstillstånd, krogarna får ha öppet längre, reglerna för privatimporten har blivit betydligt mer liberal, Systembolaget har förlängt öppettiderna, antal Systembolag, ombud och produkter har ökat, och självbetjäning har införts de senaste decennierna. Trots det har dödligheten, konsumtionen och riskkonsumtionen av alko-

12 Statsrådet(2023). <https://valtioneuvosto.fi/sv/-/1271139/lagandring-innebar-att-alkoholdrycker-med-en-alkoholhalt-pa-atta-procent-kan-saljas-i-matbutikerna>

13 Svenska Yle(2023). <https://svenska.yle.fi/a/7-10044424>

hol minskat.¹⁴ Sverige och Finland är de enda två länderna i EU som har ett statligt alkoholmonopol. Om finländarna klarar av mer liberala regler klarar svenskarna också av det.

Kommunernas förbud mot alkoholkonsumtion på allmän plats bör inte kunna ske slentrianmässigt.

Tyskland, Danmark och Lund har åtminstone en sak gemensam; man får dricka alkohol på allmän plats. Det fungerar väl på alla de ställena. Det är kommunerna som själva bestämmer om förbud mot alkoholkonsumtion, och de flesta kommuner väljer att göra det enkelt för sig genom ett totalförbud i hela centrala stan. Vissa kommuner, som Stockholm, har infört undantag för vissa parker och ibland under vissa klockslag. Det räcker inte. Lund är knappast en stad som präglas av oordning. Dessutom kommer förargelseväckande beteende fortfarande vara olagligt, och polisen kommer fortfarande kunna avvisa personer som betar sig opassande. För att kommuner ska få inskränka rättigheten att dricka alkohol på en plats bör förbudet vara väl motiverat och grundat på

bland annat återkommande ordningsstörningar.

Ett avskaffat köks- och matkrav.

Kraven på att en bar ska ha ett kök och erbjuda mat är en kvarleva från de drakoniska alkohollagarna som präglade Sverige under stora delar av 1900-talet. För att minska onykterheten var restauranggäster tvungna att beställa mat för att få beställa alkohol. För varje krogbesök fick man som mest beställa tre supar som man och hälften så många som kvinna. Det var vanligt att maten var oätlig, och samma rätt hoppade mellan olika bord under kvällen för att gästen skulle få sina supar. Det är ytterst tveksamt att kraven faktiskt minskar fyllan, utan snarare begränsar verksamheter i lokaler som inte har plats för ett kök.

För att Spätis ska kunna bli verklighet i Sverige krävs det att reglerna för serveringsytan förändras. I alkohollagen finns krav på att serveringsytan ska vara avgränsad, personalen ska ha uppsikt över hela ytan, det finns också krav på antal sittplatser och hur stor del en bar får ha av ytan. Om det är en bit trottoar mellan baren och uteserveringen får inte gästen bära med sig

14 Folkhälsomyndigheten. <https://www.folkhalsomyndigheten.se/livsvillkor-levnadsvanor/andts/andts-anvandning-och-ohalsa/anvandning/alkoholkonsumtion/alkoholkonsumtion-bland-vuxna/> & <https://www.folkhalsomyndigheten.se/livsvillkor-levnadsvanor/andts/andts-anvandning-och-ohalsa/skadeverkningar/alkoholens-skadeverkningar/dodlighet-i-alkoholdiagnoser/>

drycken själv, istället är det personalen som måste servera och övervaka att gästerna inte tar med sig drycken till trottoaren. Om gästerna inte håller sig inom serveringsområdet riskerar puben att bli av med serveringstillståndet. I övriga Europa är det helt normalt att köpa sin öl på en pub och sedan gå ut på gatan och umgås. Så borde det även vara i Sverige.

Det skulle ge utrymme till nya entreprenörer, som inte bara står i kiosker, men även möjliggöra att till exempel ölvagnar skulle kunna existera. Spätis har en viktig kulturell funktion i östra Tyskland. Det är inte säkert att just det skulle bli lika populärt i Sverige, det kan lika gärna bli någon annan typ av verksamhet som blir verklighet, och blir nästa uppskattade rörelse som gör avtryck i gatubilden.

Därför bör följande reformer genomföras:

- **Tillåt öl- och vinförsäljning i vanliga butiker.** Sverige är det enda landet i EU där du i dag inte kan köpa öl i matbutik.
- **Avskaffa förbud mot förtäring av alkohol på allmän plats.** Ordningsstörningar beror inte på plats och måste beivras enskilt.
- **En friare alkoholservering.** Avskaffa köks- och matkravet för serveringstillstånd och avskaffa kraven på serveringsytan i alcohollagen.

FOODORADRÖNARE ÖVER HELA STOCKHOLM

RUTGER BRATTSTRÖM



Måndag morgon och du kan knappt öppna ögonen. Visserligen är du trött efter helgens festligheter i Europas roligaste stad, Stockholm, men när du för händerna till ansiktet inser du att du kommer behöva mer än lite resorb och en kall dusch – de svullna ögonen vittnar om en rejäl ögoninflammation. Blint famlar du efter din telefon bredvid sängen och frågar "Hej Siri, jag kan knappt se något och mina ögon är väldigt svullna, vad ska jag göra?". Efter en kort betänketid kommer svaret: "Enligt 1177 går ögoninflammationer oftast över av sig själv inom fem dagar, ögondroppar kan användas för att minska irritation i ögonen, och om du är vuxen kan du pröva en receptfri ögonsalva. Vill du att jag beställer ögondroppar och salva?" Du svarar jakande.

10 minuter senare tar Siri till orda igen. "Du kan nu öppna köksfönstret". Det är inte helt enkelt men till slut lyckas du öppna ett fönster. Det bekanta ljudet av små rotorblad strömmar in i köket och även om du inte kan se drönaren kan du känna vindpusten när den flyger in över ditt huvud och hör hur ett lätt litet paket släpps på diskbänken. En liten högtalare från farkosten säger "Din leverans från nätapotek.se ligger nu till höger om diskhon i köket – tack för din beställning och krya på dig." Så fort du fått igen fönstret i köket är du redo att skölja med ögondropparna och några timmar senare levereras lunchen från din favoritpizzeria på samma sätt.

Om Timbro får bestämma är Stockholm, och Sverige, en plats där drönlanser är snabba, enkla och billiga. Utvecklingen ser dock inte ut att gå åt det hållet.

Sverige skapar inte regler för drönlans i ett vakuum, på EU-nivå pågår ett parallellt arbete. EU har utarbetat regler för så kallade U-spaces, det vill säga områden där storskalig trafik med drönlans möjliggörs med speciell teknik, trafikregler och trafikledning. U-space är än så länge bara ett regelverk som håller på att testas runt om i Europa. Timbro har ingen möjlighet att i dagsläget utvärdera reglerna kring U-spaces, men vi konstaterar att kostnaden för att upprätta ett U-space kommer att vara mycket stor och när vi frågade i april 2024 hade Trafikverket ännu inte fått in några ansökningar om att upprätta U-spaces. Sannolikt kommer trafiken i ett U-space behöva vara stor för att få ihop ekonomin vilket gör att dessa under en överskådlig framtid enbart kommer finnas i större städer om de över huvud taget etableras i Sverige.

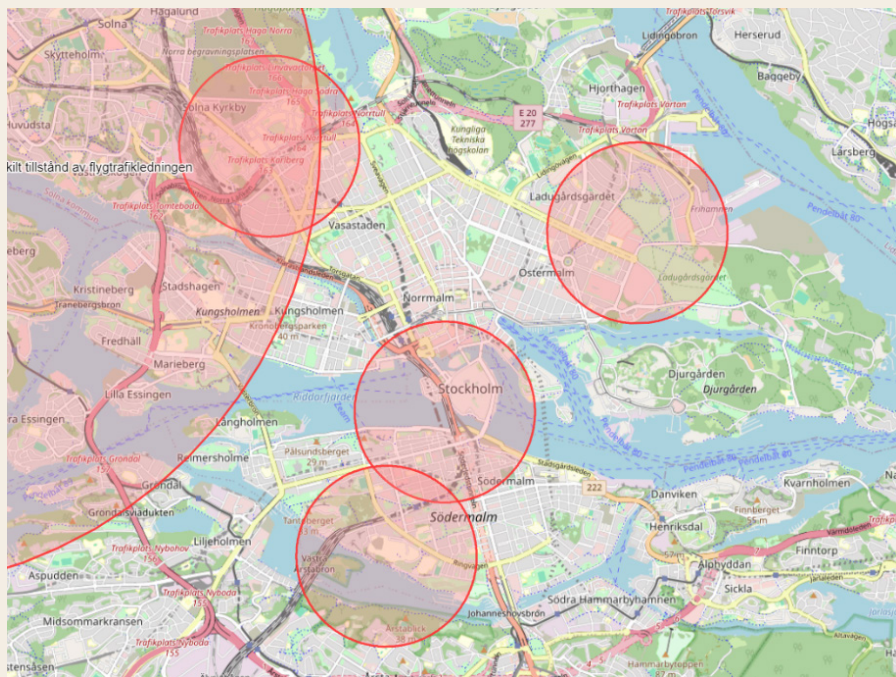
I nuläget är alltså reglerna för hur drönlansflygning ska gå till utanför U-spaces mest intressant för drönlansanvändningen i Sverige. Under 2023 hade Transportstyrelsen ett förslag på nya föreskrifter om obemannade luftfartygssystem (alltså drönlans) ute på

remiss. Hur förslaget kommer att se ut i slutändan är i dagsläget osäkert, men Trafikverkets initiala förslag är mycket oroväckande för oss som vill se en framtid där Sverige utnyttjar de möjligheter som den nya tekniken medför. Reglerna har uppenbara brister i att de i stort sett omöjliggör kommersiell drönlansflygning utanför U-spaces.

I 2 kap 12§ i remissen föreslås att drönlans inte ska få flyga inom 1000 från helikopterflygplatser utan att först få godkännande från flygplatsen i fråga, oavsett om helikopterflygplatsen ligger i ett U-space eller inte. Det omöjliggör i praktiken drönlansflygning i stora delar av Stockholm och andra svenska städer.

Samma problem finns vid nödsatser, där helikoptrar kan komma att landa. Trafikverkets föreslagna regler säger enbart att drönlans inte får flyga inom eller nära områden där nödsatser pågår utan att få godkännande från den ansvariga räddningstjänsten. I praktiken innebär det ett drönlansförbud då räddningstjänsten i många fall kommer ha viktigare saker för sig än att svara på förfrågningar från drönlansförare. Hur stort område som nödsatserreglerna påverkar är inte specificerat av Trafikverket, vilket är ett ytterligare problem.

Stora delar av Stockholm ligger 1000 meter från en helikopterflygplats. Bilden är hämtad från Trafikverkets drönarkarta.



En bättre lösning hade varit att kräva att drönare kan identifiera helikoptrar och andra luftfordon och undvika dem. Inom EU finns redan krav på Automatic Dependent Surveillance-Broadcast (ADS-B) för större luftfordon, däribland helikoptrar. ADS-B är ett kommunikationssystem som automatiskt sänder ut fordonets position, höjd, hastighet och andra parametrar. Om drönare skulle använda sig av denna teknik skulle de veta var helikoptrar befinner sig och kunna undvika dem – på så sätt kan helikoptrar och drö-

nare finna sig i samma luftrum. Det finns då inte behov av överdrivet stora säkerhetszoner kring helikopterflygplatser och speciella regler vid nödsatser. Helikoptrarna kan landa och vara trygga i att drönare kommer undvika dem

Enligt Trafikverkets föreslagna regler ska drönarförare kontrollera hela sin rutt mot drönarkartan, Trafikverkets tjänst för att visualisera restriktionszoner, och mot information från flera olika luftfartsorganisationer, som AIR SWEDEN, SUP och NOTAM.

All denna information bör givetvis tillgängliggöras i ett enda verktyg där en rutt enkelt kan matas in för att kontrolleras. Även drönare som inte styrs direkt av förare bör kunna hämta informationen med ett API utan att en människa behöver blandas in.

Ytterligare problem med Trafikverkets förslag är att drönaroperatörer ska informera, och inhämta godkännande från samtliga personer som befinner sig i det område där drönaren körs. Det innebär att användning av drönare i kommersiella syften utanför U-spaces i princip omöjliggörs. Transaktionskostnaderna blir för höga. De som inte bor i tätbebyggda områden riskerar att inte kunna ta emot drönarleveranser alls, trots att dessa områden som har förutsättningar att tjäna mycket på nya leveransformer.

Därför bör följande reformer genomföras:

- **Slopa generella begränsningar för drönardrift och kräv rätt utrustning.** Drönare ska kunna identifiera luftfordon och undvika dem på ett säkert sätt oavsett var de befinner sig. Då kan vi slopa generella drönarförbud i närheten av helikopterflygplatser så att människor kan beställa hem varor när som helst.
- **Nytt uppdrag till Trafikverket.** Trafikverket ska tillhandahålla all information om restriktioner för drönardrift på en och samma plattform. Även förarlösa drönare ska kunna hämta den senaste informationen.
- **Låt drönarna flyga.** Ta bort krav om att inhämta tillstånd från personer som befinner sig i området där drönare ska köras.

ALLT PÅ RÖTT

ADAM DANIELI



LO

CASINO



Trygghet för
vanligt folk

ROULETTE, POKER OCH BLACK JACK!

CASINO

Reitingsgatan

78

Tärningarna som studsar mot grön sammet. Ett lågmäلت sorl av dämpade skratt och is i drinkglas. En röst som gör ett sista försök. "Allt på rött".

De röda bokstäverna på fasaden märker fortfarande ut att borgen tillhör världens mäktigaste fackförbund. Men på insidan är allt förändrat. Representationsvåningarna har försetts med spelbord i valnötsträ. Mellan roulette, poker och black jack vandrar besökare med varierande sympati för den fackliga kampen. Ja, också en och annan moderat har setts byta några ord vid den långa bardisken.

Över den slitna träporten mot Norra Bantorget blänker ännu bronsbokstäver. "Ty Internationalen åt alla lycka bär" står som motto över det kasino i tre våningar som rörelsen beslutat om att inrymma i sitt palats. Friheten att erbjuda spel har inte kommit någon annan till större del än facket, som tagit varje möjlighet att anordna turneringar och evenemang. Livet och människorna har återvänt till Norra Bantorget. Störtas gjorde det gamla snabbt i gruset och människor gavs ett nytt rum för sällskap mitt i centrala Stockholm.

Mest nöjda är ändå LO-ledningen. Det var ju det här de ville göra hela tiden. Kasino Internationalen.

Sverige har en av världens hårdast reglerade spelmarknader. Utgångspunkten är att staten har monopol på spel om pengar genom Svenska Spel AB. Från detta finns förvisso enstaka undantag – dels får exempelvis allmännyttiga föreningar bedriva hårt reglerade lotterier av vissa slag, dels har EU:s inre marknad tvingat Sverige att släppa in utländska nätkasinon och betting – men fysiskt spel i Sverige ska i regel alltjämt ske under statlig kontroll.

Men regelverket begränsar inte bara vem som får driva verksamheten, utan också vad staten själv får göra. Exempelvis har Svenska Spel inte bara monopol på att driva kasinon. Det får enligt lag enbart finnas fyra stycken i Sverige och alla former av kasinospel måste vara avskild från andra typer av spel. Oavsett belopp måste fullständiga personuppgifter, inklusive fotografering, också registreras för varje spelare. Kasinot ska också föra register över sina besökare.

Anledningarna till det krångliga regelverket är många. Lager på lager av regler har införts under olika regeringar, ofta i syfte att utstråla en vilja att

ta tag i beroendeproblematik. Effekten av dessa regleringar är dock mycket osäker. Spelandet minskar i hela västvärlden, och andelen vuxna med missbruksproblem legat förhållandevis stabilt på knappt två procent, en siffra som inte varierar särskilt mycket mellan länder.¹⁵ Även i statliga utredningar konstateras att vi helt enkelt inte riktigt vet om exempelvis monopol minskar spelandet bland den del av befolkningen som har problem.¹⁶

Resultaten är dock en spelmarknad som kommit att bli mycket skevt och godtyckligt reglerad. Den största delen av det spel som sker görs i dag i ensamma former, genom nätkasinon, nätbetting eller statliga pengingautomater. Bara var åttonde vuxen svensk spelar en gång i veckan eller mer, men i praktiken står personer med spelproblematik för hälften av all omsättning i form av onlinespel och statliga automater.¹⁷ Trots att någon betydande problematik med kasinon, småskaliga lotterier eller turneringar aldrig har funnits i Sverige, har de i princip förvandlats till randfenomen genom regleringen i Sverige.

15 SOU 2017:30, s. 595.

16 Ibid, s. 593ff.

17 Statistik om spelandet finns på Folkhälsomyndighetens hemsida, <https://www.folkhalsomyndigheten.se/spelprevention/statistik/spelande/>.

Vi har alltså en situation med förhållandevis stor tillgång till skadliga speltyper, men starkt begränsade möjligheter att anordna spel för mindre pengar eller i mer sociala former. Vinnarna är stora speljättar och staten, som får en starkare ställning. Förlorarna är medborgarna som går miste om mer socialt spel.

I dag finns exempelvis nästan 4000 statliga Jack Vegas-maskiner i landet utställda av Svenska Spel, samtidigt som det är olagligt att anordna en pokerturning med 50 deltagare, även om insatserna är mycket låga. Möjligheten att erbjuda enkla spel för rekreation i samband med exempelvis evenemang eller nattklubbar är också i princip obefintlig.

Det är en bakvänd ordning när staten inför starka restriktioner på den typen av spel som vuxna och ansvarstagande människor kan ägna sig åt då och då, samtidigt som man rent av står som leverantör till spel som är betydligt skadligare. Här finns stora möjligheter att öppna upp och tillåta exempelvis aktörer som LO att driva spel på ett rimligt och socialt sätt.

Därför bör följande reformer genomföras:

- **Tillåt kasinon.** Av 1-6 §§ 5 kap. spellagen framgår att det får fin-

nas högst fyra kasinon i Sverige, att de är förbehållna staten, att kasinospel inte får tillhandahållas tillsammans med andra typer av spel samt att alla spelare måste registreras noggrant. En så restriktiv politik är inte motiverad. Skadan som exempelvis ett antal mindre kasinon eller ett roulettebord på ett nöjesetablissemang gör är försumbar. Även andra aktörer borde kunna få erbjuda kasinospel med licens.

- **Inför 18-årsgräns på allt spel.** Huvudregeln i Sverige är att personer under 18 år inte får spela om pengar. I vissa fall gäller dock 20-årsgräns, exempelvis för att beviljas tillträde till ett kasino enligt 14 kap. 2 § spellagen. Varför är mycket oklart. Den högre gränsen motiverades aldrig i samband med att spellagen antogs.

Att neka vuxna människor att spela exempelvis poker, samtidigt som de har fritt fram att spela på enarmade banditer är inte bara ologiskt. Det underkänner myndiga människor som just vuxna.

- **Sälj Svenska Spel och inför ett licenssystem för spel i Sverige.** Ett stort antal länder i Europa har liberaliserat sina spelmarknader

på senare år. Givet hur marknaden har utvecklats, där licens och tillsyn blivit den huvudsakliga formen av reglering, är ett stort statliga spelbolag inte längre motiverat. Svenska Spel AB borde därför styckas upp och säljas av samtidigt som ett brett och enhetligt licenssystem införs för spel i Sverige. Den som bedriver seriös verksamhet och har ett acceptabelt skydd mot missbruk borde få erbjuda spel för vuxna på licens.

- **Släpp all form av spel för mindre pengar fritt.** Reglering för spel för vuxna motiveras i princip enbart med riskerna för missbruk. För spel som i praktiken saknar sådan risk, då de rör små belopp, finns inget skäl att ha monopol eller krav på registrering eller licensiering. Vem som helst borde få erbjuda spel om begränsade belopp.
- **Tillåt spelturneringar.** I dag får tillfällig licens ges till kortspelsturneringar i Sverige under vissa snäva förutsättningar, exempelvis att antalet spelare är färre än 48 och att det inte sker i närheten av annat spel. Mot bakgrund av hur begränsade skador som exempelvis pokerturneringar har i Sverige, borde begränsningarna helt tas bort.

Timbro är Nordens främsta marknadsliberala tankesmedja. Sedan starten 1978 är uppdraget att långsiktigt bilda opinion för marknadsekonomi, fri företagsamhet, individuell frihet och ett öppet samhälle.